

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ ԲՈՇԱՅ ԱՆՈՒԱՆ ՇՈՒՐՋ

ՎԱՐՂԱՆ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Դարերու ընդմէջէն մեզ հետ քաղող հայ
բոշան, մեր պատմութեան ընթացքին,
չառ հեղ յիշուած ու միշտ ապրած է մեզ
հետ. մեր ցաւերուն, ուրախութեանց մէջ
մեմէ՛ անբաժան: Ան ինքզինքը հայ ճկա-
տելով՝ խրատուցներ է ցելէն շատ մը
յատկութիւններ կամ ժամանակի ըն-
թացքին յատմուեր ու նոյնացեր է մեզ
հետ...:

Ատարիլ Աշեան

*Բազմադարեայ իր պատմութեան ընթացքում յանախ գրկուած լի-
նելով պետականութիւնից եւ մշակութային կեանքի համար անհրաժեշտ
նշխակ տարրական պայմաններէջ, հայ ժողովուրդը ոչ միայն աշխարհ
տակուն է գտնուել զիմակայելու բունի ուժացման մշակութեական սպառ-
նայիքներին, այլ նաեւ կարողացել է խաղաղ անապարհով իր մէջ տար-
բայուենէլ բազմաթիւ ստար հանրոյթներէ: Ահա սրանցից մէկն էլ մտաւ-
ւորապէս մ. թ. առաջին հազարամեակի սկզբներին Հնդկական Քերա-
կղզու հիւսիսարեւմտեան շրջաններէջ դուրս եկան եւ, ըստ ամենայնի,
ՓՎ.-ՓԲ. դարերում Փաստական Հայաստանի տարածքում յայտնուած
զննափառական յորշորջումը կրող հանրաբար ժողովրդի՝ գնելուների,
մի մասն էր՝ որի հիմքի վրայ էլ յետագայում նմուելը առաւ բոշայ, հայ-
բոշայ կամ մաղաղործ հայ անուանելով յայտնի՝ աթմ արդէն էթնիկ
ինքնութեան բոլոր չափանելելով հայ ժողովրդի անքակտելի հասուած-
ներէջ մէկը՝:*

*Արդի գրական հայերէնում գործածական գնելու անունը, որը նշա-
նակեալն է ընդհանրապէս բոլոր գնելուների, կազմուած է բնածախա-
կան գնելի՝ Վկակգելի, թլուտարի պէս իտանի, մաքուր յարտասանելից բա-
լլոց: Փրարարում աշն վկայուած է ոչ միայն գնելու, այլեւ գնելուս, գրել-
նուտ տարբերակներով, որունք, չկրելով որեւէ էթնիկ լիցք, լոկ նշանա-*

կում էին վկայող, թուառ, թոթով, կմկմացող, և միայն բառերի բարդական խմաստային զարգացման արդյունքում արդեն նոր ժամանակներում ի յայտ եկաւ որպէս ցեղանուն⁵։

Հայերէնի տարրեր բարբառներում գնչու խմաստով, ինչպէս նաև անվանաբար՝ կիրառւում են հետևեալ փոխառեալ բառերը։

Մըթըրը, մըռուը, մըթըր, մըրտըր, մըթըրտը (Պոչ, Մուշ, Վասպուրական, Տրգրանակիրտ) - նշանակում է նաև, եզնդերես, գնուծ, փնթի, արևմտաբնի, ստորս < քրդ. mitrib, mirtib, mirtiv, midrep, mirtov, mitrüb, mitraf, թրք. mütürb, mütürp, mitrip: Քուրքերէն և քրդերէն մեծերը իրենց հերթին սերում են արբ. ۴۰۰ mitrib «նուազանու», երգիչ» (<۴۰۰ مین اوستاهاگندیز برهههه և یرادژوتی، ۱۱۱۱۱۱) բառից: Քրդերէնի հետխաջին բարբառներում, բացառութեամբ որոշ շրջանների, այս անուան կիրառւում է ընդհանրապէս գնչուական բոլոր խմբերի նամար⁶: Ըստ Եսպէնի՝ Հայկական Մարզում myutrup էին կոչւում սուների մահմեդական գնչուները⁷։

Ջինգլան, ինդլան, ինդլանա (Վասպուրական, Ալաշկերտ) - նշանակում է նաև «Յիսուսաւաշրջիկ, զատարկապարտ, ուզուոր» < թրք. cingän, թրք. çingene, osm. ۴۱۷۰ çinkâne (Հմմտ.՝ Հարաւային քրդ. ۴۱۷۰ cingane): Փրական ճանապարհով Քուրքերէնից Հայերէնին անցած ինկեանէ մեւը ժԹ. դարի գրականութեան մէջ յանախ է հանդիպում եզնչու խմաստի նամար: Կարծիք կայ, որ Քուրքերէնի տարրերակը, ինչպէս նաև և բնական լեզուներում տարածուած tsigan (>խասակցական արեւելահայերէն ջիգան), Tsigane, Zigeun, Zingaro, Czigán, Tigan մեծերը սերում են յունարէն Αβιγγανοί կամ Ατσιγγανοί «անձնանմանի», անդիպիչի, պիղծ» բառից, որը սկզբնապէս արւում էր հերմուանդական մի ազանդի, որի ներկայացուցիչներն հետ յանախ շփոթում էին Քիւզանդիայում նոր-նոր յայտնուած գնչուներին⁸: Ըստ մէկ այլ տեսակէտի, այն պէտք է բնեցնել նախկինում Հինդոս գետի ափերին բնակուած Čangar կամ Zingar ցեղի անուանումից⁹։

Հարաչի (Երեւան, Լոսի, Փանծակ) - նշանակում է նաև «աղմկաբար, վրդ, անզգամ» < աղբ. garaci (Հմմտ.՝ քրդ. qerec, թրք. garra-karaci): Քուրքական բոլոր մեծերը ընդամենը նշագրաբար էր յարմարեցրել «qar» բառից՝ «ես եզրով կատարող» (< Քուրքական qar «ես» և

Ուժեղացումը, գործի անունը ցոյց տուող վերջածանցը): Ըստ Շոպենի, Հափսիան Մարզում karachi էին անուանում չիս ժամեղական գեղուները⁸:

Լորիկ⁹ (Մուշ, Տուրուբերան) < պրս. *rōr[ig] նախածնեց՝ Լարիկն-իկ (< միջին պրս. -իկ) վերջածանցի ազդեցութեան տակ բառափոխի բաղադարի խոսքմամբ: Բառը, անկասկած, գեղուների Իրանում տարածուած ամենափոք նշանակալիցն է. Լամա՝ արդի պրս. Լ/|ul|, դասպրս. Լ/|l|, Լ/|l|, որոնցից բնութագրվում ունենք ԼՈՒ, իսկ արարեթնում՝ Լ/|—| ուՐՈՒ (յոզնակի՝ Լ/|| nawāt) մեկերը: Պարսկերէն ցեղանունը լանդում է *arōr[ig]/*alōr[ig] նախածնեին, որը բխում է միջնադարեան արարալեզու աղբյուրներում Լ/|| al-Rūr / Լ/|| Arūr անունով շարանի Սինդ-հի նշանակող քաղաքներից մէկի անուանումից¹⁰:

Աբդալ¹¹ (Կեսարիա) < Թրք. abdal, apal) էջրէիկ գերուիշ, Թափառաշր-իիկ, Փոքր Ասիայի գնդուական կամ գնդուանման որոշ ցեղերի անուանումը¹²: Անակառարար կիրառուելիս Թուրքերէնում այն նշանակում է նաև Էջմար, ազուշ, խնշ: Թուրքերէն մեկը, ըստ երևույթին, սերում է պրս. Լ/|/ abdal) Եարգալ՝ սուֆիական որոշ եղբայրակցութիւններում տարածուած յարգալից ախոզու, սրբոր, մարգարէի մտերիմներ, ազնուարարոյ մարդիկ, մարդկանց օգնութեան հասնող հակներջ բառից, որն իր հերթին լանդում է դաս. արք. Լ/| badal կամ Լ/| badil) էջրէիկ, ազնուարարոյ մարդ, սուրբ եղբի բնիկալ յոզնակի Լ/|/ abdal) մեկին: Անշուշու, հարաւոր է նաև, որ բառը Թուրքերէնում յայտնուած լինի ուղղակի արարեթնից: Հափսիան աղբյուրներում լիչեալ մեկը վկայուած է աւղալ, արգալ, ազաալ տարբերակներով և նշանակում է Էնգնաւոր, մենակեաց, դերուիշ:

Սեփական զազանայեղումով բոշայերէնով կամ ինչպէս իրենք են այն կոչում լամալիէնով¹³, հարցուաները իրենց անուանում են ԼՈՄ կամ lomav (յոզ.՝ lomavtik՝, lomavner)՝ մի անուն, որը արեւմտեան գնդուների rom (յոզնակի՝ roma) և ասիական գնդուների dom (յոզ.՝ doman) ինքնանուանումների հետ միասին լանդում է անակիրանեան domba Էրաթիւներին և Էրզրէներին ցածր կաստայի ներկայացուցիչ եղբին:

Հախրենում համաարած կերպով նրանց արուսդ բոշայ անուան աճնավաղ գրատը վկայութիւնը, ինչքան մեզ յարտի է, հանդիպում է 1687ին կեսարիայի կատ գիւղում տն Եովհաննէի կողմից արտագրուած մի առձեռն Եարտիտի գիշատակարանում, որն արժ պահուում է Երուսաղէմում: «Երեսու շարակնոցս ի բաւ եւ յնտիր արիճակէ որ կոչի Խոլկիցի, ձեռամբ ... Յովհաննէսի ... ի յերկիրն Ղայսարի, ի գիւղն որ կոչի Կասի, ընդ հովանեաւ սրբոյս որ զանունն յգիտեմ, ի քօլին ՌեօՁ [=1597] Օգոս. ԻՂ. [=14], եւ յիշատակ է Մահտեսի Բոշայ Խտտանին - եւ իր դեռարորոն որդոյն, Տումանին, Արտինն, Կիրակոս ասրիլաագին, եւ մարն Կուլվարդին եւ Խտտանին եղբարցն...»⁴:

Բոշայ զրուժեամբ այն վկայուած է նաեւ 1619-25ին զրի առնուած Միսէնոն դպիր Լեւոնոս Բարձրութիւն զրգի արեւորդներին նուիրուած հատուածում: «Ձայս իմացեալ պէկելրայէի մի, կոչեաց գնտսս, զի անդ է քանն Արեւորդաց, որպէս յԱրզում բոշայք, եւ պատվիրեաց մի երթալ անդ»⁵:

1634-40ի ընթացքում գրուած իր ժամանակագրութեան մէջ այս անունը գիշատակում է նաեւ Գրիգոր Դարանազցին: «Եւ յայնմ ժամանակին որ ուրն էին, գնացար ի ճոյն գեղն, որ Վայածոր ենք կոչիր գնա վասն վնասակարութեան օտոցն, մա՛ տեսար՝ որ այն գիճանդ կինն անդ է եւ մեր փեսային մէկ բոշայ մշակ կայ՝ նմա կին եղիր: ... Լսեց բոշն մեզ եւ երող զում կինն զայն. մա՛ քորքացաւ տղայովն եւ նկեալ կորաւ»⁶:

Եովհաննազանցի սարկուսդ Զաքարեայ Քանաքեոցին եւս 1699ին աւարտին հասցուած իր Քառմազքութիւն երկում երկու տարրեր ուղղագրութեամբ գիւում է բոշայ անունը: «Եւ մտրովեալ մանկումս ՚ի Ի [=20] ազգաց, որք գտան յԱսպահան. որք են ՚ի քրիստոնէից է [=7] ազգ, եւ յայլ ազգաց Մ՛» [=13]: Եսխ ՚ի քրիստոնէիցն՝ այսորիկ են. Հայ, Տոյն, Լատին, Ատրի, Վիր, Աղուան, Բոշայ: ... Եւ նորս կալան այր մի՝ Բոշայ ազգաւ, եւ ասացին նմա, հա՛ր զդա քայրամբ՝ զի մնացի: Եւ մա՛ ո՛չ տեսար: Եւ եղին ՚ի ձեռն նորս զմայր յուանին՝ եւ ասին, քաշչեա՛ զդս. եւ ո՛չ կայաւ զտուանն. եւ հարին զԲոշայն այնքան միճէւ եղև կիսամահ. եւ քողին զնա»⁷:

Ընդամենը մի քանի տասնամեակ անց Աբրահամ Երեւանցին, պատմեալ Օսմանեան զորքերին 1724ին երեւանցիների քոյք տուած զիմադրութեան մասին, բացատրել տեղեկութիւններ է հաղորդում հայ բոշայ

ների եւ, մասնաորակէ, Երեւնում նրանց թուարանակի եւ տեղաշարժման մասին»²⁸. «Չորայգեղի Գրիգոր վարդապետն, ինչպի որ ժողովուրդ ունէր, քովան ասավ մտավ Չորայգեղայ Սուրբ Սարգիս վանքն: ... Իրեանց պատրաստութիւն տեսին, զրկեցին, կոնտի թող կասեն, որ հարիր տուն քոչայ կայ, քրիստոն մեծ մեծ իշխանք, գանձայ տեղ քոչեր: Մինն որ է Բարտոս օղի Դազարն, մէկն Կրտզն, մէկն Դաւիթն, մէկն Բէկրանն, մէկն Դեռտիքն: Այս հինգ քոչս քովայտակի քոչեանց մեծայորքն են: Բօշէքն եկան վարդապետին մտ: Վարդապետն Գրիգոր աստուածայրան, ըսկեսաց աղաղակ, աղաղակել ժողովուրդին, լալով այքով աղերսալի: Բօշայ Դազարն ասաց, «Վարդապետ, երկու հարիր պատվայկան մարդիք ունին, իրանց բերովն, իրանց քվանքնբովն: ... Այսպէս յասայլտուն լուսայցավ շարք օրն, քոչայ Դազարն, քոչայ Կրտզն, քոչայ Դաւիթն, Դեռտիկն, իրեանց հօրովն եկին Չորայգեղ, որ ունին սղանք հօրք ունին ԲՃԼ Դ [=234]: Հրայման յետ Գրիգոր վարդապետն քոչեանց, քէ «Դուք պահեցէք» եւ [=40] ջաղացի ճամայլարն»: ... Բօշէքն պատվայկան կոի կանեն. ելավ կոիվ: ... Էն կովին ԴՃ [=400] հայք, եւ [=40] քոչայ սրատվեցան, ոչ մեռան, հիվանդացան»²⁹.

Արտիսով, վերջինայ սկզբնաղբիւրների ազգասիկ տուեաներից պարզ է դառնում, որ արդէն առեւտագն ՓՁ-ՓԼ. դարերում Հայրաչաները բնակւում էին Կեսարիայից մինչեւ Երեւան բնկան տարածքներում, գաւանտւում էին քրիստոնէութիւն, եւ նրանցից գոնէ ոմանք, յաղթահարելով սոցիալական անիրավւոր, հասել էին բաւական բարձր հասարակական դիրքերի:

*Ֆիանականներին ցարդ չի յանդուել պարզել քոչայ բառի ստույգ ծագումը»³⁰. Անդլիացի հեղարիագէտ R. Turney-ը Եժճ կամ ԲՅճ ԺԵԵԵԵ բնեցեւում է սանսկրիտեան purusa բառից, տղամարդ, հերոս, ծառայք բառից»³¹, որն, անշուշտ, թէեւ իմաստային առումով հաւանական է, բայց համաձայն հնդեւական գաղղացման օրէնքների՝ իրատ կասկածների սկիւր. purusa > պկր. purusa- կամ պգնէ. *purus- > լոմ. *purus/*pulus կամ *p̄rus(av)*p̄rus(av)՝ ճայտաւորների միջեւ հնարաւոր է > Լ, հայերէնի ազղեցութեամբ անշուշտ դիրքում ս > Ծ հնդեւական տեղումներով եւ լոմ. -av վերջածանցով (< պկր. -ao, -ako); Հմմտ.՝ հեղ. purus էտղամարդ, մարդու հասակ»:*

բառեան եւ Հայերէնի այլ բարբառներում րոշայ անունը տրուած էր/է բացառապէս նախկին զնչուների Հայաստան եւ Հարազատեան Հաստատեան, ժԹ. Դ- արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրականութեան մէջ այն գործածուած էր, թէ՛ որպէս Հայրոշաների, եւ թէ՛ աւելի լայն խմատով՝ որպէս բոլոր զնչուների ընդհանուր նշանակեալ՝ առայտով, փաստորէն, Հանդէս գալով արդի գրական լեզուի զնչու բառի փոխարէն²⁰։ Իմաստափն շփոթից խուսափելու համար էլ սրան յաճախ կցուած էին Հայ, յոյն, Թուրք²¹ եւ. այլ էթնիկական որոշարկիչներ. հմտա՛ Հայրոշայ կամ Հայ րոշայ։ Ըստ ամենայնի, րոշայ անուան մասնաւորացումը նախկին զնչուների մի նիւզի (որին մենք կոչուած ենք Հայրոշայ) վրայ միայն, արդիւնք է Պատմական Հայաստանի տարածքներում ցար ու ցրիւ բոլոր զնչուական խմբերին ի սկզբանէ՝ Հայերի կողմից տրուած մէկ ընդհանուր՝ րոշայ, ցեղանուան խմատի յետագայ սահմանափակման Արտահանդերձ, չի կարելի կտրականապէս բացառել նաեւ Հակոբակ գործերեթացի՛ աւելի ուշ ժամանակներում սկզբնական բառխմատի ընդլայնման հաւանականութիւնը։

Արեւմտահայ արտասանութեամբ՝ րօճա մեւով, բառը փոխառուել է նաեւ Թուրքերէնի արեւելեան բարբառներում եւ մինչեւ որս էլ գործածական է ներկայիս Թուրքիայի տարածքում 1915ի ցեղասպանութիւնից յետոյ մանձեղականացուած, բայց զեռեսու հայկական ինքնագրականութեան մնացուկները պահպանող Հայրոշաների առնչութեամբ։ Եօճա մեւով այն վկայուած է նաեւ Հայաստանարեանի եզրիների լեզուում։

Ածականաբար կիրառուելիս, րոշայ Հայերէնում ունի ճեփախառաչըղի, գատարկապարտ պեղերես, աներես, մուրացիկ, ուզուոր, թափթփուած, փեթի, անճաշակ բացասական խմատները, որը եւ պատճառ է հանդիսացել, որպէսզի իրենք՝ Հայրոշաները, խուսափեն այս բառը սեփական նշանակեալի զերում՝ օգտագործելուց՝ նոյնիսկ, ինչ-որ առումով, տարուարելով այն Արտահանդերձ, մտերմիկ գրուցի ընթացքում վերջիններս զրիթէ չեն խորշում այս անունից։ Բայց վկայուած է նաեւ հայկական մի շարք ասոյթներում եւ դարձուածքներում, որոնց մէջ արտացոլուել է նախկինում մեղանում առկայ Հայրոշաների զգացմունքային՝ յաճախ չարգարացուած քամահրական ընկալումը յո՛վ մեծ մասամբ պայմանաւորուած անցեալում վերջիններս կողմից հասարակական նուիրագիտութեան ստորին աստիճանները զբաղեցնելու հանգամանքով²²։ Գրանցից են․-

Լկալ փաշի պես, զմաց բոշի պես: Դու փաշա, յես բոշա, բարեկամացանք, բարեբարացանք: Գյաղէն քեզ՝ բոշէն փաշա յի դառնա: Ինքը բոշա, փաշին էլ հասան յի: Բոշից տէրտէր յի էղնի: Բոշի էրեսին բողես, կասի անծրես ա գալիս: Բոշի յուղը, վոր շատ էղաւ, քամակին ա քրտուն: Բոշին՝ մաղը յի գալիս, մեզ էլ ... [այսինքն իրը]: Մի օր բոշա՝ մի օր փաշա: Բոշի բազուր է դառն: Բոշի պես խօսքը քերն ա: Բոշի պես քողէ ա գալի: Բոշի էրես ունի, բոշի տուպակից բնգած (աներես): բոշի էրիկ (ծոյլ): բոշի կնիկ կը վաստակի, բոշի էրիկ նստած կուտի: Կողքա քարը շուշա է, միջի մարդը բոշա է և.և.²⁹

Ուշագրաւ է, որ Շատախի բարբառում բոշայ, իսկ Ուշուռնիքում բժշակի բառերը, բոբրոզին կողքնիւմ իրենց ցեղանունական կիրառութիւնը, երկրորդական իմաստաքին զարգացման արդիւնքում բացառապէս նշանակում են ձեւափոք, ամբոխ, բազմութիւն, հմմտ.

Բարձրանա Բուղէն դուռ իրաց, մայեց դաշտի մէջ՝

Բոշա՝ յի, մա՛րդ ի նդ կողմէ կու գան.

Բարձրանա Բուղին ասաց.

«Մա ի՞նչ բոշայ ի, ետպես կը գա.

Վոր ասեմ՝ ըխտակո՛ր ի, ըխտակոր յի՛.

Յես պիտի դուռ խփեմ: ... »³⁰

Շատ կ'երթան, քիչ կ'երթան, կ'իմեն տմշտի մ' մեջ:

Մուղար ըմ կ'երթան, կը խեն՝ ենտեղ քաղար ըմ կա:

Ետ քաղից բժշակի մ' կը տա տուս:

Կը զան մը տմշտին, կը տմնա կ'երթա:

Ենոնք ել կ'երթան, մայրորդ ոստու կը զան ենոնց:

Կը խաղցնեն, կ'ասեն. – Եսիկ ի՞նչ բժշակի յեր՞³¹,

Մշոյ դաշտում բոշայ մակնունեն են սուել գուռնա կամ դեղ նուս-գողներին՝³²: Հաւանարար, չիշեայ երամշտական գործիքներ նուսգելու մենաշտրքը, բառ հայկական աւանդական աշխարհայեցողի համարուելով անպատուարեր գրադմուքը, պատկանելիս է եղել գեղուներին ընդհանրապէս եւ հայրոշաներին՝ մասնաւորապէս՝³³.

Հայրոշաների համար որդէս անուանում սակաւ դէպքերում կիրառւում էին/են մաղադործ, հայ մաղադործ, մաղադործ հայ եղբիւրը, որոնք, անշուշտ, արդիւնք են վերջիններիս մաղադործութեան արձե-

տով եւ ընդհանրապէս հիւսածոյ իրերի կտորով, զամբիզ, սաբայ եւն.) արտագրութեամբ՝ զբազուկելու Հաջրոշաները յանազան գերագատում են ոչ բոլորքն ներկայանայ հենց այս անունով: Հետաքրքիր է, որ զհոռու Վանքեանք, նկատելով յիշեալ հանդամանքը, գրում է. «Մաղագործ» անունը սակաւամասն է եւ վերջում է նոցա պարապմունքից - արհեստից: Այդպէս են անանում իրանց քոշաների մէջ հասկացող պատաստներնոր միայն, որոնք խորշում են քոշա արհամարհական, մասամբ նաեւ մախատարան անունից: «Մաղագործ» են կոչում նոքա ման մեր իողեւոր գործերում, որպիսիք են պտակ, կնուք եւ այլն, երեւի քոշաների պատասխարիւրներ յվիպարերու համար»¹:

ՅԱՊԱՌՈՒՄՆԵՐ

- ադր. — ազրբեմներէն,
- արբ. — արարերէն,
- բրբ. — բարբառային,
- գաւ. — գասական,
- դոմ. — զոմարի (Մերձաւորարեւելեան գնչուների լեզու),
- թրք. — թուրքերէն,
- լոմ. — լոմարէն (Հայքոշաների գաղտնարեզու),
- հր. — հարբէն,
- հեղ. — հինդի,
- յուս. — յուսարէն
- պգնչ. — պրոտոգնչուերէն,
- պկր. — պրակրիտ,
- պրս. — պարսկերէն,
- ռոմ. — րոմանի (արեւմտեան գնչուների լեզու),
- ռուս. — րուսերէն,
- սկր. — սանսկրիտ,
- քրդ. — քրդերէն,
- օսմ. — օսմաներէն

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1 Քնչուների գաղթի մասնակաշխման, աշխնի եւ ուղիների վերաբերեալ տակայ է մեծանաւայ գրականութիւն, որի ամբողջ տեսութիւնը ներկայացուած է՝ I. F. Hancock, "The Development of Romani Linguistics", in *Languages and Cultures. Studies in Honor of Edgar C. Polomé*, M. A. Jazayeri & W. Winter (eds.), 197 198-220, Berlin

Ըստ մեկ ուրիշ ստուգարանության, բառը կարող էր Հայերենում փոխառուել աքքադերեն նմա կամ ասուրերեն ևս «Հոտան» մեկերից²⁰, որն անշուշտ անբնիկ է, թե՛ ժամանակագրական, եւ թե՛ լեզուաբան ու Հեյնեական զարգացման սրինաչափությունների տեսանկյուններից: Փարձ է կատարուել նաև այն լանգուեյնի պիմ Աֆղանստանում գտնուող Հերաթ քաղաքի չրճակայ վաղերից մեկի անուանը²¹, որն անհնար է, քանզի, ինչպէս տեսանք, Հայրոչաները իրենց կոչում են լոմ եւ անհունական է, որ միայն Հայերի կողմից նախկին աչա գերուների տրուած ժշնայ ջեղանուեր (excothnonym) վերջիններս իրենց Հետ բերած լինելին աչքան Հուուից: Ի դէպ, Հենց ինքը՝ վարկածի Հեյնեակը, ստուգարանությունը զգուշաւորութեամբ բերում է Հայրոչանի նշանով:

Յայտնուած կարծիքները, թէ բոչայ անուեր պէտք է բնեցուի թուրքերէն՝ ծօժ զգուրկ, շունեւոր, դատարկ, իզուրք բառից²², Հարկ է Համարել ոչ աւել քան սրդիւնք ժողովրդական ստուգարանութիւն (folk-etymology)²³:

Իրենց՝ Հայրոչաների մեկ բոչայ բառի ծագման մասին նոյնպէս տարածուած է վերջին տեսակէտը, ի ազատցը որի պատճառով են մի քանի աւանդութիւններ, որոնք, ներկայացնում ենք ստորեւ՝ մեր կողմից որի առնուած տարբերակների համար կիրառուելով Հայերենում ընդունուած բարբառագիտական տառադարձութիւնը:

Աւանդութիւն Ա.

Մի մեծ հրատրքի գնացել են բոլոր ազգութիւնները, երբ սրանք տեղադրուել պրծել են, նոր եկել են լոմերը [հայրոչաները], սակայն տեղ չէ եղել, եւ սրանք պատասխանել են, թէ պոչ ա, պոչ ա (իզուր է, իզուր է), գնացէր²⁴:

Աւանդութիւն Բ.

Եւ մեր լոմաները [հայրոչաները], որ են ժամանագները տուն-տեղ չունէին, զեղերը պղղոյլին գու, մաղ, սալա ծախտին գու, հիրանձ ունեցած-լունեցած՝ է մէ էշի՛ս քեռ էր, ժողովուրտն է, որ գ՛աչէր, գ՛րսէր. «Բօշ ա, քոչ ա», յանի՛ դարտագ է, հեճ քան չունի, խեղ է, ըշտը, իղօր համար է մէտի քոչա գ՛րսէն (Ոսկաննան):

Աւանդութիւն Գ.

Լոմալիքը [հայրոչաները], որ հրեցած մաղ գու ծախտին, մարտիկն ա՛ հարծնելին գու. խի գործի մեճը յանի փարա գա՛, որ ծախտիք

գու: Իսոճը ա գ'րսն՝ աՉէ՛, օղու, քոչ ա, դարդագ, միսյա փէշագ է (Ոսկաննամ):
Ասանդոթիւն Դ.

Ասկան, օր քիտուն ազգերը կանճճ գու մօղը, օր ամն մէզին գօր-
ձ'րմ տա. էս մեր յօճակիքը [հայ-քոչանքը] գուլըր ալկու [քախառն-
յու, քափառնու] ապարանքախոխանկութեամբ կան առնտրով գրադ-
ուելու] էլին գրնածէ, միճնէլ վրա հասան, ըշող, փէշագ չը մրնածէ:
Յայկար էզան, ըսին. «Ասկան ցան, մնկ է հայ-քրիստոնոյս յէք,
քան մ է մէզի տու, արքիմը: Ասկան մաղ շինելը խօսն տղվէ՛մ, քոչէքն
է խայսատ ունին՝ մէ քիճ՝ մ քօղովկան, ըսին. «Բ՛օշ ա, արքիլ յի էղնիս:
Ռայձ դէ միճնէլ հրմի է մաղ շինէ՛ք գու, ծախիճը գու, կ'արքիճը: Աս-
նու տղվան փէշագ է. գօյ էճը: Ըշողը, իրօր համար է մէզի քօշա կ'ըտճ
(Ոսկաննամ):

*Մեր կարծիքով սակայն, բառն աւելի հին է քան ժճ. դարի որտ առա-
ջին գրաւոր քիչատակումը՝ եւ, հաւանաբար, պէտք է դատուի բնածաղ-
նական կամ, աւելի ստույգ, Նշխմատային (ideophonic) ծագման ա-
նունների շարքին: Ըստ նրեւոյթին, հաջի ականջին խորթ է Նշել Լա-
րաստան մուտք գործած գնչուների լեզուում բ եւ շ Նշիկների շանա-
խակի եւ միածամանակայ արտաբերումը, որի հետեւանքով էլ վերջին-
ներիս սկսել են տալ բոշչ անունը: Որպէս տիպարական դուզանեւ
կարելի է ինչի գագայ (այսինքն՝ զ Նշիկնը շանախ արտասանող) ցեղա-
նունը, որը ջրգերի կողմից այս ժողովրդին տրուած, ինչ-որ առումով,
նան. քամահրական անուանում է, արդիւնք՝ գագայերէնում հզաշփա-
կան ձ, ց բաղամանների առկայութեան, որոնք անխորթ են հարեւան
ջրգերէնի հետխալին բարբառներին եւ բնկայում են որպէս դ:*

*Յատկանական է սակայն, որ հայ-քոչաների գագայերէնում բնիկ
Նշգարիական բառապաշարում բոլորովին բացակայում է շ Նշիկնը:
Սանկրիտեան ն եւ չ սուրաշչականները յոճարէնում բացառապէս ար-
տացուած են որպէս սուրան ն; օր՝ սկր. dāsa- ատաս> պկր. dāsa->
լոճ. las, դոճ. das, ուճ. deš, (հմճա. նան. Նոչ. das), սկր. mānusa
էմարգ. տգամարգ> պկր. manusa> լոճ. manus, դոճ. manus, ուճ.
manus (հմճա. նան. Նոչ. mānus) եւն.:*

*Պրոտօնոստրերէնը, ամենայն հաւանականութեամբ, սանկրիտեան
ն, չ բաղամանների պարզայում գրեւորում էր, կարելի է սակ, ար-
խալիկ լատկանիներ՝ արտացոյցով սրանք որպէս *ն: Այս է ապացու-
ցում սանկրիտեան ն, չ սուրաշչականների դիճաց ուճանի ն շչականը,
որը չի կարելի դիտարկել որպէս սկր. ն, չ> պգնչ. *ն > ուճ. ն երկրոր-*

19 Երևանի, 1977, էջ 20-26. Հատուակը մեջբերում է ըստ ինքնուրույն տեղանի Թեոֆիլոսի տարբերակում, եւ թէ այս մասը ներկայացուած է Վեռնայի կերպ. «Լադրայախտ տն էր ի յաղաքի անդ Գրեկոս անուամբ. առ մտնալ ի վանս սրբոյն Սարգսն, որ ի Չորսպիտ անուամեալ բառի անդ է. քաղմորին ժողովորեանն հայոց կռնալ ժողովաց յայն վանս. ... եւ յորեւալ հաստատեցին ի մէջ իրեանց անձն, գոր կարծուր տեսանին ի փեղորին անձանց իրեանց եւ զանակալն: Ի յաղաքի անդ ի տեղին, որ Կեմքի բաղ անուամբ, էին քրիստոնեալ բոլայք. Գ [-100] առն, մեծառունցն եւ յայտարար, վարձր զմեռ պատերազմի: Եւ նոցա զհաստը ի ժամանակին յայնմիկ էին տրա, առաջինն էր պարոն Լազարոս Բարորեան, երկրորդն էր պարոն Կրտաւն, երրորդն էր պարոն Դաւիթն, չորրորդն էր պարոն Ռէյրամն, եւ հինգերորդն էր պարոն Պետրոս: Արա եւ այլն անասարակ կոչեցնայ»: Անն ժողովեամ առ Գրեկոս վարդապետն: Յայնմա ժողովորոցն վարդապետին հանդիմ ըստ զին տաղանջնին առ մտա յայտորին հասանի ... Պատասխանի եւս Լազարն եւ սաի քնարդապետն. «Լադրայազն, անասանի եւ զերկուս հարիւր բարամարտիկ երեսասարդս տնին, որոց ամենեւեան տնին զգնս եւ վարձր են սրոյ եւ հրացանց արձակելոյ, զմտա՛ եւ ժողովոցն եւ նոցոց հանդիմն ուղով յսի պատերազմեալայ: ... «Սկսէ իրն բոլայիցն, որք յայլ բարս կային, էին հասին անդ երկր հարիւր մարկանայն եւ մարտ եղան սրով եւ թվակալս՝ յարեցին քչնամեաց խնամոցն Աստուծոյ ...»: Յայնմ ճառալի յորև հարիւր տարաւզնք ի հայոց անոնի եւ ըստատմ. բոլայք էին իսոյք եւ անկամ ի մարմնու, այլ ոչ մտան (Երևանի, 1977, էջ 191-194): Բարբառ, է, որ երեւանեան հրատարակութեան մէջ բոլայքն ձեռն քաղաւեալ տարեկ է ձեռն փոշոյն քրոյնիկն, որի վրայ ըստով հանձնարարութեամբ, ուշադրութիւն է հրատարակ հրատարակելը (Երևանի, 1998, էջ 18; ձեռնի. 2). Ան, սեպտեմբ, սրբիկն է արեւմտահայ տարաստեղութեան եւ Վեռնայի: Լեւոն կողմից ընտրուած ստեղծ ձեռն ուղիքալ ընդգրկեալմա:

20 ԱՆ, 192, այս ձեռնի ին է գրում Հարց Դեռեց Ազգայնոց իր ծանոկները մէկու մարդուան Գրեկոս Վեռնային. «Իսպառ է, որ էին չ յոչայից անմն, այլ ծագումն ինն անյալս. մնը տղարարս զկու կ'անանմը ինն, որ թուրք յինկաւն կ'ընն եւ նոցալցից ծինկանի, ծինկարի եւ այլ անոնց նման անանք» (Վեռնայի 1884, էջ 199): Քերտիկ Պատկանեանն եւս այս տեսան ծագումն տեղալ է (K. Patkenov, Taigoni. Neskolko Slovo O Narechiakh Zakavkazskikh Taigon: Basha I Karachi (Քերտանի. Մի Բառիկ Պար Ազգայնոցեան Քերտանի Բարբառեան Պատկանեան, Բոլայնք Ու Չորսպիտ), Մանկա Պատրոս, 1987, էջ 73):

21 R. Turner, *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages* (Second Impression), London: Oxford University Press, 1973, էջ 822.

22 Ե. Մկրտչեան, *Բառիկ Գնահարարութիւնք*, Երևան, 1990, «Ազգայն հրատարակութիւն», էջ 24:

23 Arnold, 1987, էջ 106: Յայն, Anastas' յայտարար (Father Anatan, "The Nawar or Gypsies of the East," *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1914/15, 3rd series, volume 7, էջ 206-210; volume 8, էջ 140-153, 200-201) տրոյէւ էլ տեղալ կու. ձեռն ինն, եւ իննայ Վեռնայի կարեիցն մեք ձեռնի մեք միմալն: Arnoldն ինքնուրույն ձեռն:

- 24 Փափուկանց, էջ 90; Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Փաշտամուտի մեծ-
 ներ Ազգային կենտրոն (ՀՀԱՔԱ) հո. 1, խմբ. ըստ Միլտոսիան, Երևան, 2000, ՀՀ ԳԱԱ ԵԳԻ-
 տա միջին հրատարակչություն, էջ 97.
- 25 Ի զիպ. գիտելու Հայրենիքը կապումով է ծանուցում իրենց ստույգ արժանիքները (Ը-
 Հայրենիք, Հայ Քաղաքներ, Երկիր, հո. 1, հատվ. և ծանոթ. 4-Վ. Մեղր-Փառչաքան և
 Ա. Մ. Կապուխան, Երևան, 1983, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատարակչություն, էջ 90):
- 26 Հայրենիք, էջ 90.
- 27 Այս է վերջում հանդիս է փաստը, որ ՔՄ Երազմանցի կեցիկները, և ՔՄ Արարատ Ե-
 րևանցին հարկ չեն համարում ցրտացի կերպով բացատրել ախ, երկրով, հասկա-
 րար ախ հանգամանիցը, որ իրենց զեղանունն արդեն գաղտնավոր է ընթացողին:
- 28 Կարգան Քաղաքներից Երազմանցի կերպով արժանանալ գերանների հարկեր-
 ները, ինչպես արդեն ստույգ է, կրկին ստանալուցից կամ, զուգի, ստանալուց մեկ
 հարկուման իրենցին էն Հայաստանում: Մինչդեռ, ինչպիսի ՔՄ արդեն թ հայր-
 անների և արժանանալ ու մեղանարաններին գերանների հարկերը Հայրենիք
 իրենցից զուր կհան մեծախի կամ սարքեր գերանան զարմանալու մեծ
 ներկայություններ են, զարդ մեծ է կրճատում: Մի րան սակայն զերմանանց
 որդի է՝ մեղանարաններին գերանների հարկերը, ի սարքերումն ստանալն կր-
 կուր, կրկին չեն կրկ Հայաստանում:
- 29 Այս ստանով ուղարկում է A. Colocci կերպովան գերաններին հարկուման Gil
 Zingari: Storia d'uno popolo errante (Գիտակցող Քաղաքանան Մի ժողովուրդի Քա-
 ռուսիան) աշխատության ստանին հաստատաների Քաղաքանան Քաղաքանան
 գերանների կերպովան (տե՛ս՝ Մայր, 1980, N 10):
- 30 Հժժ՝ Ազգական՝ Քաղաք թույլ ստանան, որը Մրանանանցը գործումով է
 Ազգական ստանով թույլին՝ Մերանուրի Քաղաքանան գերանների ինչպիսիներ
 ստանում (Գ. Մրանանանց, Քաղաք Ազգային Հայաստանի Քաղաք, (Ստան ստ-
 ին)՝ Երկիր, հո. 2, դաս, ծանոթ. և խմբ. Վ. Քաղաքան և է. Ա. Կոստանյան, Եր-
 ևան, 1983, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատարակչություն, էջ 200):
- 31 Հայաստանի սարքերը գաղտնավոր թույլների կապուխանումը ստանանան են որդ
 ստանալուցից իրենցին Գաղտնավոր հաստատում են, որ կրկին որդի թույլին
 ժույլ զարմանալու՝ մեղանարան է ստան, մեղանարան ստանալուց կր զարմանալ (Վ. Ք-
 ռուսիան, Փափուկանց Հայրենիքը (պատմա-գրական ստանալուցից), Հայ
 Ազգային Քաղաքան Եր. Քաղաքան (Երկիր Եր. Քաղաքան), հո. 1,
 Երևան, 1970, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատարակչություն, էջ 194), իսկ Հայաստանի ստանալուց
 կրկինները զուգում կապում են կրկին (թույլներին), որպիսի կրկին զարմանալու
 զարմանալ (Հայրենիք, էջ 91):
- 32 Ուղանան Վ. 1988-2001ին Հայաստանի և Հայաստանի Հայրենիքների ստանալուց-
 լուսնան ընթացում հաստատան զարմանալ կրկին (կապուխան): Հայրենիք

Քաղաքացիական պատերազմի հարցում, հրատարակված Մ. Սարգսյանի, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 2001, էջ 210:

33 Մանուկ Մանուկյան, Մանուկյան Մ. Արևիկյան, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 1999, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, էջ 738:

34 Մանուկ Մանուկյան, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 1999, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, էջ 181:

35 Մանուկ Մանուկյան, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 1999, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, էջ 103:

36 Մանուկյան Մ. Արևիկյան, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 1999, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, էջ 103:

37 Հանգստյան Գ., «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, Երևան, 1999, «Գիտություն» հրատարակչության կողմից, էջ 107:

SOME FEW COMMENTS ON THE WORD BOSHIAY
(Summary)

VARDAN VOSKANIAN

Part of the gypsies, who lived originally in the northeast of the Indian Peninsula, left this region in the early centuries of the first millennium A.D., settled on the Armenian Plateau in the 11th-12th centuries and were gradually integrated into the Armenian people. However, the existence of gypsies among the Armenians led to the enrichment of the Armenian language with new words related to the former ethnic group.

Vardan Voskanian selects all the words with such connotations that can be found in the Armenian literary language, as well as in the various Armenian dialects. He discusses the etymology and semantics of these words. The oldest of these words is boshiay, which is mentioned in writing as early as 1597. The other words discussed by Voskanian are the following: gnohu, taparakan, hay-boshiay, maghagorts-boshiay, metreb/merteb, jingian/jengian/jengiana/chinkiane, gharachi, lorik, abdal/avdal, lom and dom.